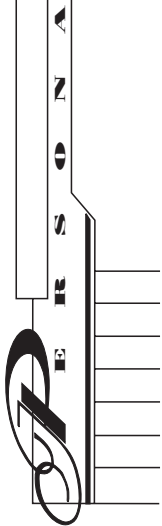

VELLO LÕUGAS

in memoriam

Vello Lõugas Konstantin Pätsi säilmete väljakaevamisel Buraševos 1990. a. Foto: Peep Pillak

1998. aasta 21. mail jõudis tuntumaid Eesti arheolooge Vello Lõugas igaviku muinasväljadele. Suvel plaanitsetud "nostalgilised" väljakaevamised Põide linnamäel Saaremaal koos vana kaevajate-arheoloogide meeskonnaga jäävadki aga nostalgiaiks. See oli ainult üks paljudest poolelijäänud plaanidest.

"Sündisin 1937. aastal 6. aprillil Viljandimaal Suure-Jaanis. Minu vanemad, kes olid sisse rännanud mandrile Saaremaalt, töötasid tol ajal taluteenijatena. Alles 1946. aastal sai ema töökohta Suure-Jaani lasteaeda, kus ta töötab tänini. 1944. aasta sügisel astusin Suure-Jaani keskkooli esimesse klassi. Siin astusin ka 1952. aastal ÜLKNÜ liikmeks. Pärast keskkooli lõpetamist 1955. aastal asusin õppima Tallinna Mäetehnikumi, kuid lahkusin sealt juba 1956. aasta kevadel, enne õppetöö lõppu, kuna otsustasin astuda Tartu Ülikooli," kirjutab Vello Lõugas 12. septembril 1961. aastal dateeritud omakäelises elulookirjelduses.

Vello Lõugas lõpetas Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna ajaloo ja arheoloogia erialal 1961. aastal. Tema hinnetelehel olid kõik "head" ja "väga head", välja arvatud ürgaja ajalugu ja etnograafia alused, mille eksam oli esimesel kursusel antud hindele "rahuldav". Aga ainuüksi "punaste kaante" pärast ei hakanud Lõugas seda ühte eksamit ümber tegema. Diplomitöö kaitses ta teemal "Lõhavere linnamägi" hindele "väga hea". Juba õpingute ajal oli ta osalenud professor Harri Moora juhitud arheoloogilistel kaevamistel Lõhavere linnamäel. Asub ju maavanem Lembitu linnus otse Suure-Jaani külje all, kus Vello Lõugas üles kasvas. Ülikoolist sai ta kaasa 10. märtsil 1961 dateeritud iseloomustuse:

"Õppeedukus on sm. Lõugasel olnud kogu aeg hea, seejuures on ta ilmutanud huvi ka teadusliku töö vastu. Ta on osa võtnud aktiivselt ÜTÜ ajalooringi tööst, kuuludes sellesse ÜTÜ osakonna büroo liikmena. Samuti on ta 1958.-60. aastail esinenud ettekannetega ajalooringis. 1960. a. võttis ta osa Moskva Riiklikus Ülikoolis toimunud VI üleliidulisest üliõpilaste arheoloogide konverentsist, kus ta oma ettekande eest sai aukirja. Sm. Lõugas on individuaalõppeplaanil alusel omandanud ülikoolis arheoloogi eriala. Sellega seoses võttis ta osa kõigil suvevaheajagadel arheoloogilistest kaevamistest, sooritades arheoloogilise välipraktika heade tulemustega.

Ühiskondlikust tööst on sm. Lõugas ülikoolis aktiivselt osa võtnud, olles II kursusel kursusevanemaks ning III kursusel osakonna komsomolibüroo sekretäriks. IV kursusel töötas propagandistina. Üldiselt heade töönäitajate kõrval ei saa mainimata jätta sm. Lõugase puhul teatavat isekust ja ebatahtlikult käitumist kollektiivi suhtes, mis on väljendunud peamiselt tema sõnavõttudes osakonna koosolekul, samuti on tulnud tal ette mõningat distsipliinitust.

Üliõpilane Lõugas omab eeldusi iseseisvaks teaduslikuks tööks ning teda võib suunata tööle arheoloogilise uurimistöe alale."

Vello Lõugas suunatigi tööle Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi arheoloogia sektorisse, kus ta töötas esialgu laborandina ja alates 1966. aastast noorema teadusliku töötajana. Noore teaduri elu ei olnud kerge. Lõugas kirjutab elulookirjelduses ajavahemiku kohta 1963-68, mis oli adresseeritud instituudi direktioonile:

"Hoogsalt alanud töö katkes 1964. aasta veebruaris süvenenud tuberkuloosihauguse tõttu, mis oli pideva alatoitluse ja Teaduste Akadeemias veel tänini valitsevate äärmiselt halbade elamis- ja töötamistingimuste otsene tagajärg. 1964. aasta kevadel viibisin kopsuoperatsioonil ning selle järel kogu suve sanatoorsel ravil. Ravi oli üsna tõhus ja, kuigi ka järgnevatel aastatel (1965-68) tuli periooditi ravikuure läbi teha, ei olnud see enam eriti suureks takistuseks tööle. Ajavahemikus 1965-68 olen juhendanud kaevamisi 8 muinasaja objektil; talvel kirjutasin nende kaevamiste kohta kirjeldusi ja aruandeid ning jätkasin tööd antud uurimisteema kallal.

Vaadeldaval ajavahemikul on kasvanud ka pere kahe tütre võrra. Kuna peame abikaasaga mõlemad olema üheaegselt nii töölkäijad kui ka lapsehoidjad (puudub võimalus lapsi lastesõime panna), siis on see raskendanud tunduvalt töötamist oma erialal. Kõrvuti sellega pole perekonna ja samuti üldise elukalliduse kasvades suurenenud nimetamisväärselt perekonna sissetulekud. Seetõttu on 1967.–68. aastal tulnud väga palju oma vaimset ja füüsilist energiat kulutada ülal-

pidamise hankimiseks juhuslike töödega, millest saadud sissetulek võimaldas mul edasi töötada erialal, milleks ma pikaajalise ja pinga õppetööga olin valmistunud."

1963. aasta oktoobrist sai Vello Lõugas TA Ajaloo Instituudi aspirandiks ja 1970. aastal kaitstes kandidaaditöö teemal "Varane metalliaeg Eestis II a.t. e.m.a kuni meie ajaarvamiseni", kus ta tõestas, et maaviljelus muutus eestlaste peamiseks elatusallikaks juba I aastatuhande keskpaiku e.m.a, ligikaudu 500 aastat varem, kui seni arvati. Ise kirjutab ta selle kohta:

"1970. aasta detsembris kaitsesin ENSV TA ühiskonnateaduste osakonna teadusliku nõukogu avalikul koosolekul oma väitekirja "Eesti varane metalliaeg", mis tunnistati ajalooteaduste kandidaadi kraadi vääriliseks. Kraad kinnitati Moskvas 12. mail 1971. aastal, alates millisest päevast tõsteti mul palka kuni 150 rublani, alates augustikuust aga kuni 230 rublani (seoses määramisega vanema teadusliku töötaja ajutiseks kohatäitjaks). See, kuni kahekordne palgatõus on suuresti soodustavaks teguriks minu edaspidisele teaduslikule tööle."

Pronksi- ja varast rauaajaga pidas Vello Lõugas üheks mõistatuslikumaks ja huvitavamaks meie ajaloos, samas oli see suhteliselt nõrgalt uuritud. See periood jäi ka edaspidi tema põhiliseks uurimistööks. Vello Lõugase kirjutatud on pronksi- ja varast rauaajaga käsitlev osa mahukas koguteoses "Eesti esiajalugu" (autorid L. Jaanits, S. Laul, V. Lõugas, E. Tõnisson. Tallinn 1982), mis annab kokkuvõtte arheoloogiliste uurimistööde tulemustest Eestis ning käsitleb neid seostes naaberaladega. Koos Jüri Selirannaga kirjutab Vello Lõugas populaarse raamatu "Arheoloogiga Eestimaa teedel" (1. trükk Tallinn, 1977. 2. trükk 1989, tiitlil 1988), milles antakse ülevaade arheoloogiast ja muinsuskaitsest üldse, seejärel Eesti muististest liikide ning lõpuks rajoonide kaupa. Teose kasutamist hõlbustavad isikunimede ja leiukohtade registrid. Koguteoses "Teadus ja tänapäev" (1979) ilmunud artiklis "Murrangust murranguni 4000 aastat" kirjutab Vello Lõugas:

"Isegi nii noorel rahval nagu eestlased hõlmab arheoloogiliselt uuritav ajajärk enam kui 90% tema ajaloost. Niisiis on 9/10 meie ajaloo arhiivist peidus maapõues. Oma maad mööda käies kõnnime ühtlasi üle meie vanima ajaloo lehekülgede, mis räägivad rahva ja tema kultuuri kujunemisest aastatuhandete jooksul. Selle unikaalse "raamatu" peatükid on nii haruldased, et vajavad meie kõigi kaitset."

Vello Lõugasel oli oskus esitada teadust huvitavalt ja isegi intrigeerivalt. Kogumikus "Eesti ajaloo probleeme" (Tallinn, 1981) on ta kirjutanud artikli "Kana ja muna Baltimaade arheoloogilises materjalis", mis ei loetle siiski vastuseta küsimusi, vaid annab ülevaate kanakasvatusest ja maailmamuna müütidest Baltimaade muinaskultuurides kuni kristluseni. Lisaks Eestis ilmunud suurele hulgate artiklitele (TA Toimetised, Horisont, Eesti Loodus, Keel ja Kirjandus, TRÜ Toimetised, Luup, kesk- ja kohalikud ajalehed) on Lõugase kirjutatud arheoloogiaalaseid uurimusi ilmunud Läti, Leedu, Soome, Rootsi ja Venemaa erialaväljaannetes. Oma teadmisi andis ta edasi nooremale põlvkonnale Tartu Ülikoolis arheoloogia erikursusi lugedes, diplom- ja magistratöid oponeerides. Mingil määral aitab Vello Lõugase osa Eesti arheoloogiategaduses mõista fakti, et 1990. aastatel Eesti ajaloolaste viidatud autorite edetabelis (vt Kleio nr 4, 1997, lk 9) on tema nimi silmapaistval 21. kohal, arheoloogidest on eespool, 19. kohal, vaid tema õpetaja Harri Moora.

Vello Lõugas on põhiliselt uurinud varasest metalliajast pärinevaid muinasobjekte Tallinna ümbruses, Läänemaal, Muhu- ja Saaremaal. Arheoloogiategadusele on andnud palju uut väljakaevamised Lasnamäel, Irus ja Rebalas, aga ka Asva kindlustatud asulas, Sõrve laevkalmemel ja Kõmsi tarandkalmemel. Viimase kohta kirjutab ta ise:

"Eriti kaugeleulatuva mõjuga nii minu poolt teostatava uurimistöo seisule kui edasistele töösuundadele olid sel aastal (1969) alanud Kõmsi muististe kaevamised (Haapsalu rajoonis). Need ei ole mitte üksnes esimesed vanema rauaaja kalmete kaevamised Lääne-Eestis, vaid ühtlasi ka esimesed muinasaegsete põllujäänuste kaevamised kogu Ida-Euroopa ulatuses. Nende uurimistööde käigus kogutud tähelepanekute najal sai samal aastal alustatud Lääne-Eesti üldist põhjalikumalt inspekteerimist, millise töö käigus on ajavahemikus 1969-1971 õnnestunud Lääne-Eestis avastada terve rida rooma rauaaja asustuskeskusi (enam kui kolmkümmend kivi-

kalmet), sealhulgas oma asendilt tänapäeva ja muistsete viljelusmaade suhtes Eestis seni ainulaadne muististekompleks Kasekülas (Hanila k/n). Esimeste põllujäänuste uurimise järel on Põhja- ja Lääne-Eestis õnnestunud registreerida ligi poolsada vanade (nende hulgas osa muinasaega kuuluvate) põldude leiukohta.

Kevad ja suvi (1970) olid täis inspektsioone ja kaevamisi ning ettevalmistusi III rahvusvaheliseks soome-ugri kongressiks Tallinnas, millest ma võtsin osa ettekandegala läänemeresoome hõimude kultuurisidemetest varasel metalliajal. Meie kaevamisi Kõmsil külastanud kongressi arheoloogide ekskursion jäi meie uurimistöö taseme ja selle ette seatud ülesannetega üsna rahule, leides, et meie sealsed uurimistööd on Põhjamaade ja Ida-Euroopa arheoloogide ees seisvate mitmete aktuaalsete probleemide lahendamise seisukohalt väga tähtsad."

Lõugase poolt läbikaevatud kalmete, asulakohtade ja linnuste koguarv ulatub sajani. Maastikul on ta avastanud ja registreerinud tuhat (!) muistist. Kas see on seletatav ainult lõugasliku intuitsiooniga, millest arheoloogid räägivad lausa imelugusid?

"Põllumees mõistis: saaki ei taga mitte niivõrd ebapüsiv ja muutlik loodus, kuivõrd töö, tähelepanelik ja hoolas suhtumine maasse. Seda kord mõistnud, läbis see põhimõte kogu ta elu, kõiki tema toiminguid ja mõtteid. Eesti põllumees jäi põllumeheks igas oma elufaasis, igas oma tegevuses," kirjutas Lõugas artiklis "Murrangust murranguni 4000 aastat". Ilmselt tagas just seesama Eesti põllumehe ürgne elutarkus ka tema enda edu arheoloogiapõllul. Lõugase sügavat põhjalikkust ja samal ajal laia haaret tunnistasid nii tema mahukas erialane raamatukogu, temaatilised kartoteegid, ajaleheväljalõigete ja väljakirjutuste arhiiv kui ka arheoloogia-teemaline postkaartide ja postmarkide kollektsioon.

Alates 1972. aastast hakati Vello Lõugase algatusel Eestis arheoloogilistel kaevamistel rakendada uusi meetodeid – suruõhku kivikonstruktsioonide puhastamisel ja fototorni kaevamise üldvaadete jäädvustamisel. Tõuke nende ideede rakendamiseks sai ta 1971. aasta augustis-septembris, osaledes oma puhkuse ajal Rootsi rahvuslike mälestusmärkide kaitse ameti (*Riksantikvarieämbetet*) ja kaevamiste juhataja Hille Jaanussoni kutsel Hallunda pronksiaja asulakoha kaevamistel.

Ilmselt oma juurte tõttu kujunes Saaremaa Vello Lõugase lemmikuurimisobjektiks. Ta nimetas Saaremaad suureks vabaõhumuuseumiks, kus suhteliselt väikesele maa-alale on kontsentreeritud hulgaliselt ajaloolisi mälestusmärke: neid võib leida lausa igal sammul, tuleb vaid osata näha. Lõugas oli aastate jooksul Saaremaa sõna otseses mõttes jalgsi risti ja põiki läbi käinud ning tundis Saaremaad ja Saaremaa ajalugu läbi ja lõhki. Lõugasele oli iseloomulik, et tema huvi ja teadmised ei piirdunud mitte ainult kitsalt erialaga – arheoloogiaga, vaid ulatusid muinasajast kuni kaasajani. Ta ei olnud kabinetiteadlane, vaid antropoloog kõige laiemas mõttes: kunagi ei jätnud ta juhust kasutamata kohaliku rahvaga juttu ajada; teemad ulatusid vanadest ohverdamispaikadest ja "kalmamägedest" kuni küüditamiseni, kolhooside tegemiseni ja tänase päeva elujärjeni välja. Kõik jutuajamistest väljasõelutud ivad leidsid oma koha väikestel kartoteegikaartidel, mida Lõugas alati kaasas kandis. Edaspidi võrdles ta rahvasuust kogutud fakte arhiividokumentidest ja raamatutest väljakirjutatuga ning leidis huvitavaid tagamaid.

Kaali meteoriidikraatril Saaremaal oli Vello Lõugase jaoks eriline tõmme. Tema juhtimisel seal aastatel 1976-1979 teostatud arheoloogilised väljakaevamised on leidnud värvika tõlgenduse 1996. aastal ilmunud raamatus "Kaali kraatriväljal Phaethonit otsimas", kus Lõugas kinnitab:

"Maailmas pole teada teist nii huvitava ja värvika biograafiaga meteoriidikraatrit, kui seda on Kaali peakraater. Taevane päritolu, järvemäe ümber enam kui paar tuhat aastat tagasi püstitatud kivimüür, lisaks järve enda tõhus kaitsevõime (setetest eralduva väävelvesiniku näol), mis muutis ta tõepoolest ligipääsmatuks ja puutumatuks – see kõik teeb Kaali järvest kahtlemata Põhja-Euroopa kõige suurejoonelisemate kontuuridega ohvripaiga. Ohvripaiga, mille tõelist sisu varjab veel suur küsimärk! Kuid viimase ja tähtsaimani – järve ohverdatud esemeteni – pole me veel jõudnud."

Olles tippteadlane, oskas Vello Lõugas oma teadmisi ka populaarses vormis edasi anda. Koostöös fotograafide Toomas Kohvi ja Rein Kärneriga valmis turistidele mõeldud brošüür "Pirita jõgi" (Tallinn, 1982). 1983. aastal koostas Vello Lõugas Rein Kärneri pildistatud silmapaistvamatest Eesti arheoloogilistest leidudest ja kinnismuististest postkaartide komplekti. Omalaadne ettevõtmine oli 1996. aastal aktsiaseltsi Reilve välja antud kaheosaline helikassett kultuurihuvilisele autosõitjale Tallinnast Kuressaarde, kus Lõugas tutvustab maanteeäärset möödavilksatavat ajalugu. Plaanis oli samalaadsed kassetid-reisikaaslased koostada kõigi Eesti põhimagistraalide kohta, aga paraku jäi järgmisena käsile võetud Tartu suund lõpuni viimata.

Tallinna külje alla Jõelähtmesse rajatud Rebala muinsuskaitseala loomisega on Vello Lõugas püstitanud mälestusmärgi ka iseendale. Ainuüksi see projekt on väärt elutöö nime. Nõukogude võimud plaanitsesid laiendada fosforiidikaevandamist Tallinna külje all Jõelähtmes. Juba 1979. aastal ilmunud artiklis "Murrangust murranguni 4000 aastat" kirjutas Lõugas:

"Põhja-Eestis, Tallinnast paarkümmend kilomeetrit ida pool, asub väike Rebala küla, mis säilinud muististe põhjal otsustades peab samuti pärinema I aastatuhandest e.m.a. See küla, mille lähikonnas on kobaras teised juba muinasaja lõpul misjonäride poolt kirjapandud külad (Jõelähtme, Kostivere, Parasmäe, Koila, Vandjala, Võerdla, Ülgase), on tähelepanuväärse ürgkogukondliku keskusena andnud nime muistsele kihelkonnale ja maakonnale (Rävala) ning isegi Tallinna linnale (Reval)."

Lõugase juhtimisel 1982. aastal alustatud arheoloogilistel päästekaevamistel Rebala küla karjamaadel avastati vanimad teadaolevad põllulapid Ida-Euroopa metsavöötmes, mille iga ulatub 2000 aasta taha. Peterburi maantee äärest avastati vanimad teadaolevad kivilalmel Eestis, mis pärinevad VIII-VII sajandist e.m.a. Vello Lõugas alustas võimumeestega võitlust fosforiidi kaevandamise peatamiseks ja arheoloogilise kaitseala loomiseks ning võitis. Umbes 25ruutkilomeetrilisel Rebala muinsuskaitsealal on ainuüksi arheoloogilisi mälestusmärke üle 300, mis teeb Rebalast kõige suurema arheoloogiamälestiste tihedusega ala Eestis. Lisaks võib siin näha Kostivere karstiaala, Põhja-Eestile iseloomulikku kõrget paekallast, XVIII sajandist pärinevat Maardu mõisakompleksi, Jõelähtme kirikut, mis on üks vanemaid Eestis, samuti omanäolist postijaama ja kivisilda. Nii on nõukogude võimude poolt fosforiidikarjääri alla plaanitsetud loopealsetel aladel nüüd tulevastele põlvedele säilitatud ja eksponeeritud muistsed põllupeenrad ja põlluharijate kalmed ning tegutseb muuseum, kus käesoleva aasta kevadel avati uus ekspositsioon, mille ettevalmistamisel oli suur osa ka Lõugasel. Rebala külast ja muinasmälestistest tehti Vello Lõugase eestvõtmisel kaheosaline film "Inimene mäletab maad/ Maa mäletab inimest" (Eesti Reklaamfilm, 1984).

Vello Lõugase huvidering ei piirdunud pelgalt Eestiga, vaid haaras soome-ugri maailma kõrval samavõrd Skandinaaviat ja Baltimaad. Tema kontaktid olid vahetud, kuna ta rääkis, nagu ta ise tavatses öelda, kõiki kohalikke keeli. Läti ja leedu keele oskust edastas ta kolleegidele mitme aasta vältel korraldatud kursustel. Lõugase koostatud esimene leedu-eesti sõnaraamat ilmus 1969 ja leedu-eesti vestlussõnastik 1971. Viimastel aastatel oli ta sage külaline Põhjamaade, eriti Rootsi arheoloogidel, kellega koos viidi ellu mitmeid ühisprojekte. 18. mai hilisõhtul saabus ta tagasi Norrast, kus arutati ühisprojekti Eesti viikingiteaegsete mälestiste tähistamiseks. Norras ilmnesid muidu nii vitaalsel teadusemehel raske südamehaiguse tõsised tundemärgid.

Vello Lõugas ei olnud mitte ainult julgelt hüpoteese püstitav teadlane, vaid ka vähemalt sama julgelt oma maailmavaatelisi seisukohti avaldav kodanik. Aastatuhandete jooksul inimkonna poolt talletatu uurimine ja interpreteerimine oli talle selleks andnud piisava, tõsise vundamendi. Selgetest seisukohavõtmistest tulenenud vastuolud nõukogudeaegse nomenklatuuriga ja läbiotsimised tema kodus ei sundinud aga teda vaikima või oma veendumustest taganema. Vello Lõugas oli üks 40 kirjale allakirjutanutest, kes seda ei kahetsenud, kuigi seetõttu püüti ta elu võimalikult kibedaks teha, keelates muu hulgas ka väliskomandeeringud. Vello Lõugas: "Miks ma selle kirjaga soostusin? Seda on pärinud minult omad ja võõrad, hea- ja

pahasoovlikud küsijad. Andsin sellepärast, et pidasin seda õigeks. Olin ise juba ülikooliajast kaitsnud samu ideid, kirjutanud ka ise ENSV valitsusele ja EKP Keskkomiteele, samuti TA presidendile (Johannes Eichfeld, Arnold Veimer) avalikke kirju olukorra ebanormaalsusele osutamiseks ja rahva kaitseks. Lisaks oli eesti rahva venestamine Karl Vaino ja tema lähikondlaste poolt võtnud täistuuri. Isegi juunipöörde 40. aastapäeva juubeldamise viisid nad esmakordselt häbematult läbi oma keeles. Ülbus oli jõudnud kulminatsiooni!" (Vt Sirje Kiin, Rein Ruutsoo, Andres Tarand, 40 kirja lugu. Tallinn, 1990, lk 53)

Läbi aastate olid Vello Lõugase suvised arheoloogilised ekspeditsioonid kultuuriüritusteks, kus koolijuntsudel, üliõpilastel ja kolleegidel ei kujunenud mitte ainult arheoloogilised ja ajaloolised teadmised, vaid ka maailmavaade. Kuulati "Vaba Euroopat", "Ameerika Häält" ja teisi "vaenulikke" raadiojaamu, loeti keelatud kirjandust ning arutati nii maailma kui ka Eesti asju poole ööni. Tihtipeale osalesid tema juhendatavatel kaevamistel ka nooremad kolleegid või tudengid naabermaadest.

Vello Lõugas oli üks Eesti Muinsuskaitse Seltsi loomise initsiaatoritest ja kuulus algusest peale seltsi juhatusse. Muinsuskaitse teemadel on ta sõna võtnud nii kõikvõimalikel üritustel kui ka ajakirjanduse vahendusel. Aastakümneid on Vello Lõugase tegevus olnud seotud ka kodu-uurimise liikumisega. 1988. aastal ilmunud kogumikus "Kodu-uurimise teateid 13" avaldati Vello Lõugase põhjalik artikkel "Kodu-uurijad ja Eesti arheoloogia kujunemine. Jaan Jung 150", mille ta lõpetab:

"Kõik, kes Jungi elutööga kokku puutunud, imetlevad tema töövoimet. Jung ise rääkis tavaliselt takistustest, mis ta tööd segasid. Juba 1889. aastal vaatas ta tagasi seni tehtud tööle ja tunnistas: "Ma oleksin palju enam teinud, aga see õnnetu Eesti parteide olek on mul palju ära rikkunud, et ma mitte tööd edasi ei võinud teha." Siis ta muidugi veel ei teadnud, et tema elu teine ja kandvam pool seisis alles ees. See oli see pool, mis tegi Jungist Jungi, selle mehe, keda eesti rahvas tunneb ja austab. Jung püüdis alati rohkem, kui näis võimalik, ja sellisena on ta meile ka inimlik eeskuju. Jaan Jungi töö on näide selle kohta, mida kodu-uurija oma entusiasimiga võib kultuurile ja teadusele anda."

Jaan Jungi ja Vello Lõugast eraldab üksteisest terve inimiga, kuid neid ühendab iseloomu- ja tunnetuslik ühisus. Jaan Jungi töö on näide selle kohta, mida kodu-uurija oma entusiasimiga võib kultuurile ja teadusele anda. Jaan Jungi ja Vello Lõugast eraldab üksteisest terve inimiga, kuid neid ühendab iseloomu- ja tunnetuslik ühisus. Jaan Jungi töö on näide selle kohta, mida kodu-uurija oma entusiasimiga võib kultuurile ja teadusele anda.

Alates 1990. aastast, kui taas alustas tegevust Eesti Kodu-uurimise Selts, valiti Vello Lõugas selle esimeheks, kellena ta toimis kuni oma surmani. Tema isiklikest sidemetest kasvasid välja eriti tihe seos Soome kodu-uurijatega, kelle kaudu hangiti "hädabi" korras kasutatud arvutid ja alustati mitme andmepanga loomist. Esimeseks projektiks oli "Kes on kes?". V. Lõugas kirjutas juhistes (Tallinn, 1990):

"Kodu-uurimine tegeleb kodupaiga iseärasuste – ajaloo, looduse, majanduse, inimese jne – uurimisega. Selles küsimuste ringis on meie oludes kõige liikuvam ja kõige raskemini jälgitav INIMENE. Inimene on aga samal ajal see sideaine, mis kõike ühendab. Vastloodud Eesti Kodu-uurimise Selts Eesti Teaduste Akadeemia juures otsustaski alustada INIMESEST, pühendades temale oma esimese uurimisprogrammi "KES ON KES?". Meie kogumistöö kaugem eesmärk on saada vastus küsimusele: kes on tõeliselt teinud meie ajalugu? Alustama peame üksikisikust, tema teenistuskäigust ja osast ühiskonna elus. Tahame tuvastada iga ühiskonnas tegutsenud inimese tõelise väärtuse, selle konkreetse sisu. Mõõdas on aeg, kui inimesed jagunesid väljapaistvateks teenekateks juhtideks ja halliks anonüümseks massiks. Teie poolt kokku kantud detailidest loome oma ajastu ajaloo usaldusväärse andmepanga."

Niisugune inimesekeskus oli väga iseloomulik Vello Lõugase lähenemisel mitte ainult ajaloole, vaid ka olevikule.

1980. aastal ilmus Lembitu Aasaloo koostatud kogumik "Põllumajandusmaastik Eestis", kus Lõugas kirjutas peatüki põllumajandusmaastiku ajaloo alates kõige primitiivsemast vilje-

lusmajandusest kuni Teise maailmasõjani, mil lõppes põllumajandusmaastiku genees. Põhjalkumat käsitlemist leiavad kõige iidsemad külad, põllu- ja karjamaad. Aastatuhandete jooksul toimunud muutustest saab selge, kokkuvõtva ülevaate. Tähelepanu alt ei jää välja ka esmapilgul pisiasjadena tunduvad kiviaiad ja puutarad, mis tegelikult moodustavad Eesti külamaastiku olulise osa. Lõugase jaoks olid detailid, mida tavaliselt igapäevaelus ei märgatagi, kõnekaks allikaks. Nii oli muld tema jaoks "omapäraseks konserviks", mis sisaldab olulist informatsiooni möödunud aastatuhandete kohta. Ta võtab kokku:

"Lõpetades ülevaadet Eesti põllumajandusmaastiku enam kui nelja tuhande aasta pikkusest arenguteest ja seda mõjutanud teguritest, võime öelda, et põllumajandusmaastiku areng on olnud lahutamatu maaviljeluse arengust. Need looduslikud ja sotsiaalmajanduslikud tegurid, mis on mõjutanud maaviljeluse arengut, on mõjutanud ka põllumajandusmaastiku geneesi. Eesti on põhjapoolsemaid maid maailmas, kus tegeldakse maaviljelusega, eeskätt põllundusega ja kasvatatakse teravilja. Viimane on meie kõige tähtsam põllumajanduskultuur maaviljeluse algaegadest tänaseni. Meie maaviljeluskultuuri peamine eesmärk on olnud luua lõunast, päikeseküllaste laiuskraadide alt pärit kultuurtaimede jaoks soodsamaid kasvutingimusi, et saada saaki. Nii on kogemuste najal ja aegade jooksul haritud põllumaaks põllukultuuridele kõige sobivamad maad, kuna raskemini kuivendatavad, kivisemad, harimisõrnade muldade ja karmima mikrokliimaga maad on jäetud heina- ja karjamaaks. Juba muinasaja lõpuks olid meie põhilised maaviljeluspiirkonnad välja kujunenud ja juba siis saadi eristada liigniiskete muldodega ja niituderohket madal-Eestit märksa enam arenenud põllundusega kõrg-Eestist."

1990. aastate keskpaigas Eesti seltsiliikumist tabanud kriisi kiuste vedas Lõugas väikese meeskonnaga kodu-uurimise seltsi tegevust. Ta käivitas omaette programmi Eesti külaelu uurimiseks ja edendamiseks. Tema viimaseks avalikuks esinemiseks jäi Tallinna Linnamuuseumi kodu-uurimise ringis peetud ettekanne "Kodu-uurijad linnade ja asulate uurijatena".

Lõugas oli rahvusvahelise muinasteadusliku ajakirja "Austrvegr – Idatee" väljaandmise algataja ja peatoimetaja. Alates 1995. aastast on ilmunud kolm numbrit paralleelselt eesti ja vene keeles ingliskeelsete resümeelega, et hoida sidemeid idapoolse kultuuriruumiga.

Aastatel 1989-1990 juhatas Lõugas tavatut arheoloogilist ekspeditsiooni, kui mindi Venemaale otsima president Konstantin Pätsi maiseid jäänuseid. Vello Lõugas kirjutab inglise keeles ilmunud artikli "Terrori arheoloogia. Arheoloogilised kaevamised Nõukogude Liidu massimõrvade asupaikades" (*Fennoscandia archeologica, VIII, 1991*) sissejuhatuses:

"Arheoloogid on tihtipeale osutanud professionaalset abi kaasaegsete haudade asupaikade väljaselgitamisel ja ümbermatmistel. Mõne viimase aasta jooksul on Nõukogude arheoloogid kaasa tõmmatud täiesti iselaadsetesse kaevamistöodesse, mis rõhuvad ja muserdavad hinge: 70 nõukogude võimu valitsemise aasta jooksul kadunud inimeste haudade otsimine ja uurimine. Sealhulgas on palju massihaudu. Täna teab kogu maailm selliseid surmavabrikuid nagu Bõhhovna Kiievi lähedal, kus tapeti ligikaudu kaks miljonit inimest, ja Kuropatõ Minski lähedal, kus ohvrite arv arvatakse olevat 200 000 ümber. Need kohad on saanud üldtuntuks, aga Nõukogude surmalaagrite ja massihaudade arv ulatub kümnetesse tuhandetesse. Sugulased ja lähedased otsivad 20-30 miljoni inimese viimast puhkepaika."

Buraševo oli üks neist. Kahe suve jooksul tuli avada kokku nelikümmend kuus hauda. Esimese suve ekspeditsiooni katkestasid kohalikud võimud, sest juba kümme aastat avatud hauda oli ümberkaudsed elanikud kihama pannud. Järgmiseks suveks õnnestus siiski hajutada kohalike võimude ja KGB vastutöö ning lõpuks kroonis eht-lõugaslikku järjekindlust edu: Konstantin Pätsi säilmed toimetati 1990. aasta võidupühaks lipuehtes kodumaa pinnale ja sängitati Metsakalmistu mulda. 1995. aastal korraldati Vello Lõugase osavõtul samalaadne eelekspeeditioon Vladimiris kindral Laidoneri matmispaiga leidmiseks, et ka tema saaks puhata kodumaa mullas. Saatuse tahtel jõudis Vello Lõugas sinna enne.

Peep Pillak